

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 378:930(436.1=163.6)"18"

Prejeto: 25. 3. 2008

Peter Štih

red. univ. prof. dr., izredni član SAZU, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: peter.stih@guest.arnes.si

Pomen avstrijskih univerz za začetke slovenskega znanstvenega zgodovinopisja*

IZVLEČEK

Začetek znanstvenega zgodovinopisja v današnjem pomenu sega pri Slovencih v osemdeseta leta 19. stoletja. Takrat je s svojim delom začela prva generacija slovenskih zgodovinarjev (Fran Šuklje, Josip Apib, Ivan Vrhovec, Franc Kos, Anton Kaspret, Simon Rutar), ki so se za svoj poklic izšolali na univerzah na Dunaju in v Gradcu. Tam so poslušali odlične profesorje, kot so npr. bili Theodor Sickel, Ottokar Lorenz ali pa Franz Krones, in pridobili znanja, s katerimi so dvignili zgodovinopisje pri Slovencih na evropsko primerljiv nivo. Na obeh omenjenih univerzah so se pred propadom monarhije šolali tudi zgodovinarji (Ljudmil Hauptmann, Milko Kos), ki so kasneje postali profesorji na prvi slovenski univerzi v Ljubljani.

KLJUČNE BESEDE

zgodovinopisje na Slovenskem in pri Slovencih, avstrijske univerze, 19. stoletje

ABSTRACT

THE SIGNIFICANCE OF AUSTRIAN UNIVERSITIES FOR THE ONSET OF SLOVENE SCIENTIFIC HISTORIOGRAPHY

The beginning of scientific historiography in the actual meaning reaches with Slovenes into the 80s of the 19th century. At that time, the first generation of Slovene historians (Fran Šuklje, Josip Apib, Ivan Vrhovec, Franc Kos, Anton Kaspret, Simon Rutar) began their work, and finished studies for their professions at universities in Vienna and in Graz. There they heard outstanding professors as were for example Theodor Sickel, Ottokar Lorenz, and Franz Krones, and gained knowledge with which they elevated historiography with Slovenes to a with Europe comparable level. Prior to the ruin of the monarchy, at the both mentioned universities, historians (Ljudmil Hauptmann, Milko Kos) were studying who later became professors at the first Slovene university in Ljubljana.

KEY WORDS

historiography on Slovene grounds and with Slovenes, Austrian universities, 19th century

* Tekst je slovenska verzija referata, ki ga je avtor imel na simpoziju *Universität und akademische Bildung als Vermittler zwischen den Deutschen und deren südosteuropäischen Nachbarn 1850–1940* v Seggau pri Lipnici 30. septembra 2005. Simpozij sta organizirala Südostdeutsche Historische Kommission in Institut für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig-Maximilian Universität München.

Hinko Smrekar, znani slovenski slikar in ilustrator v obdobju pred drugo svetovno vojno, ki se je uveljavil tudi kot jedek satirik in karikaturist ter nemara glavni likovni kronist svojega časa,¹ je leta 1941 narisal karikaturu, na kateri je upodobljenih devet slovenskih zgodovinarjev. Stlačeni so v vogal čitalnice Narodnega muzeja, ki je do leta 1920 nosil ime Kranjski deželni muzej – Rudolfinum. Toda v času nastanka karikature so bili vsi upodobljeni moške že mrtvi in slika tako ne prikazuje sodobnega stanja slovenskega zgodovinarstva, ampak zgodovinarje, ki so živeli in delovali nekako na začetku 20. stoletja in ki se zelo verjetno tudi nikoli niso zbrali skupaj na enem mestu in v skupini, kot jo je narisal Smrekar.² Tudi niso bili po svojem delu upodobljeni zgodovinarji enako pomembni za slovensko zgodovinarstvo. V tem oziru je med njimi izrazito izstopal drugače drobn in krhki Franc Kos, ki kot sredinska figura upodobitve sam stoji med prvo in drugo vrsto in s povečevalom prebira nek dokument. Prav s Kosom na čelu in še s petimi zgodovinarji njegove generacije, od katerih pa so na karikaturi upodobljeni le še Josip Apih, Simon Rutar (prvi in tretji v drugi vrsti z leve) ter Ivan Vrhovec (prvi z desne prve vrste), so namreč povezani začetki slovenskega znanstvenega zgodovinarstva, ki segajo v sedemdeseta in osemdeseta leta 19. stoletja.³

Sicer pa je bil med upodobljenimi zgodovinarji širšim krogom gotovo najbolj poznan Josip Gruden (prvi z desne v drugi vrsti), ki je drugače doktoriral iz bogoslovja v Gradcu in bil nato med letoma 1903 in 1911 profesor cerkvenega prava in zgodovine na bogoslovju v Ljubljani, kjer je bil tudi stolni kanonik. Njegova poljudno napisana in več kot tisoč

Hinko Smrekar, *Slovenski zgodovinarji* (1941) (brani *Zgodovinski arhiv Ljubljana, H S 41*).

¹ Gl. Dobida, *Hinko Smrekar*.

² Grafenauer, *Hinko Smrekar*, str. 10 sl.

³ Gl. Grafenauer, *Ob stoletnici začetkov*, str. 15 sl.

strani obsežna *Zgodovina slovenskega naroda*, koncipirana v obliki "slik in povesti", je pred prvo svetovno vojno izšla pri Mohorjevi družbi v še za današnje pojme astronomski nakladi 79.000 izvodov⁴ in je tako bistveno vplivala na podobo, ki so jo Slovenci imeli in jo imajo še danes o svoji lastni preteklosti.

Če hočemo razumeti pomen, ki ga je imela Kosova generacija v razvoju slovenske historiografije in vloge, ki so jo pri tem odigrale avstrijske univerze, je potrebno najprej v glavnih potezah orisati razvoj in stanje, ki ga je to zgodovinarstvo doseglo v času pred tem. Pri tem se je potrebno zavedati, da v prednacionalnem obdobju o nekem slovenskem zgodovinarstvu v strogem pomenu besede seveda ne moremo govoriti, ampak je potrebno pod tem pojmom razumeti zgodovinarstvo, ki je nastajalo na današnjem slovenskem ozemlju. To ima sicer kar dolgo tradicijo, vendar je bilo po svojem obsegu vse do 19. stoletja precej skromno, po kvaliteti pa so izstopala le zelo redka dela. Tako poznamo za obdobje srednjega veka le dve historiografski deli, ki sta nastali na ozemlju današnje Republike Slovenije, s čimer kaže ta prostor, če ga primerjamo s sosednjimi pokrajinami, izrazito kulturno podhranjenost in s tem provincialnost, opazno tudi na drugih področjih. Starejše od obeh poznanih historiografskih del je latinska Rimana pesem o Leopoldu VI. Babenberžanu (*Gesta sive religiosa preconia incliti ducis Leupoldi*), ki je 1209 obnovil deset let predtem razpuščeno kartuzijo v Jurkloštru vzhodno od Laškega. Delo je kmalu po 1261 napisal tamkajšnji menih Siegfried, drugače po svojem izvoru s Švabske. Drugo delo pa je nemško pisana *Kronika grofov Celjskih*, ki je okrog srede 15. stoletja nastala bodisi na celjskem dvoru, bodisi v tamkajšnjem minoritskem samostanu.⁵

Celjska kronika spada v zvrst dinastičnega zgodovinarstva, ki je imelo pomembno vlogo tudi v naslednjem obdobju, v katerem pa je močno v ospredje stopilo deželno zgodovinarstvo. To je v svoj historiografski vizir postavljalo zgodovino posameznih dežel, precej nekritično izpostavljalo in utemeljevalo njihovo slavno preteklost in v veliki meri prispevalo k oblikovanju in utrjevanju deželne zavesti in identitete, katere glavni nosilec so bili deželni stanovi oz. plemstvo. Na ozemlju notranjeavstrijskih dežel je to zgodovinarstvo svoj prvi vrh doseglo na Koroškem z delom *Annales Carinthiae, Chronica des Loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten* iz 1612. Delo je podpisal Hieronym Megiser, čeprav je v resnici v večini nastalo izpod peresa koroškega protestanta Michaela Gottharda Christalnicka.⁶ Na

⁴ Moder, *Mohorska bibliografija*, str. 57.

⁵ Za obe deli gl. temeljne informacije pri Lhotsky, *Quellenkunde*, str. 230 sl., 350 sl.

⁶ Gl. Grossmann, *Megiser, Christalnick und die Annales Carinthiae*, str. 359 sl.

Kranjskem sta bila glavna predstavnika deželnega zgodovinopisja Janez Ludvik Schönleben in Janez Vajkard Valvasor, ki sta delovala v drugi polovici 17. stoletja. Prvi je objavil leta 1681 analistično zasnovano in le do leta 1000 segajoče delo *Carniola antiqua et nova*, ki se ni moglo širše uveljaviti tudi zato, ker je bilo napisano v latinščini in predvsem, ker ga je zasenčilo le osem let kasneje izšlo monumentalno Valvasorjevo delo *Die Ehre des Herzogthums Crain* (1689). Prav Valvasor, ki je s svojim mnogovrstnim zanimanjem in znanjem najbolj ustrezal predstavi svojega časa o idealnem tipu izobraženca, posebljenem v polihistorju, je bil s svojim delom nedvomno najboljši produkt stanovsko-deželnega zgodovinopisja 17. stoletja v prostoru med Donavo in Jadranom, hkrati pa je njegova *Slava* postala merilo in standard za vsa podobna dela tistega časa.⁷ Na Goriškem je to deželno historiografijo utelešal tamkajšnji jezuit slovenskega rodu Martin Bavčer, ki je že pred kranjskima vrstnikoma okrog leta 1660 napisal v latinščini delo *Historia rerum Noricarum et Forojuliensium*. Toda tekst je ostal v rokopisu in njegova recepcija je bila zato precej skromna, medtem, ko je Valvasorjeva *Slava* postala pravi "bestseller" svojega časa.⁸

Ta in podobna dela, ki so nastala na današnjem slovenskem ozemlju ali pa vsaj na ozemlju, na katerem so bivali tudi Slovenci, so bila vsa napisana bodisi v latinščini, bodisi v nemščini. Vzroke za takšno stanje v 17. stoletju seveda ne moremo iskati v neki nacionalno-jezikovni diskriminaciji, ampak v dejstvu, da slovenščina kot knjižni jezik še ni dosegla potrebnega izraznega nivoja in da sta bila latinščina in nemščina takrat običajna in tradicionalna jezika kulture in znanosti. Stvari so se na tem področju spremenile šele v času slovenskega nacionalnega oblikovanja v 19. stoletju, začetki teh sprememb pa so zvezani s prosvetiteljskim gibanjem, ki je Slovence zajelo okrog leta 1770. Eden prvih izrazov novega duha je bila *Kranjska kronka* Marka Pohlina, napisana med 1770 in 1778. To je prvo zgodovinopisno delo v slovenščini, ki pa opisuje dogodke le do leta 54 po Kr. in je ostalo v rokopisu. Vsebinsko, konceptualno in metodološko je brez vsake vrednosti; je neke vrste izvleček iz Schönlebna in že pokrovitelj kranjskega razsvetlenskega gibanja, baron Žiga Zois, ga je označil zgolj kot "Bibel- und Fabelgeschichte".⁹ Pravi prelom, ki resnično označuje začetek slovenskega zgodovinopisja tudi v nacionalnem smislu, pa se je zgodil desetletje kasneje, ko je 1788 Anton Tomaž Linhart v nemščini v Ljubljani objavil prvi zvezek svojega *Versuch einer*

Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, kateremu je 1791 sledil še drugi.

Linhart je pri pisanju svojega dela izhajal iz idej razsvetlenskega racionalističnega zgodovinopisja, ki se je zavzemalo za "totalno" zgodovino v obliki zgodovine civilizacije in ki je stalo tudi na stališču, da je vsaka zgodovinska manifestacija posledica določene vzroka (kavzalnost) in da zato kategorije, kot so božje, čudežno, nadnaravno, ne sodijo v zgodovinsko vedo. Drugo Linhartovo izhodišče, ki pa je bilo pomembno zlasti v metodološkem oziru, pa je bila njegova pritegnitev jezika kot zgodovinskega vira. Tu je Linhart sledil takrat uveljavljajoči se komparativno-filološki metodi identifikacije ljudstev z jeziki, kar je z drugimi besedami pomenilo, da je bila *Sprachgeschichte* razumljena kot *Volks-geschichte*. Rezultanta vsega je bila duhu časa odgovarjajoča koncepcija, ki je zgodovino pojmovala biološko (genealoško), po modelu rodovnika oziroma drevesa, po katerem so vsa ljudstva nastala z delitvijo starih. Na tej osnovi je Linhart videl v Slovencih posebno vejo slovanskega debla ali z drugimi besedami – poseben narod, ki ga poleg jezika seveda opredeljuje tudi njegova posebna zgodovina, le da je bila ta zaradi deželne percepcije doslej prezrta. Linhartov pogled na zgodovino ni bil tradicionalno deželen ampak nacionalen in Linhart, ki je v na jeziku temelječi skupnosti Slovencev videl tudi zgodovinsko skupnost, je zato s svojim konceptom in delom začetnik slovenskega nacionalnega zgodovinopisja, njegova druga knjiga Poskusa, v kateri obravnava Slované na omenjenem prostoru, pa prva (delna) nacionalna zgodovina Slovencev, čeprav se tako ni imenovala. Linhart, ki mu seveda takratni šolski sistem v Habsburški monarhiji pač ni mogel dati neke temeljite izobrazbe za zgodovinarski *métier*, je do protestantskih piscev 16. stoletja segajoči kulturni in zgodovinski lok Slovencev podaljšal v zgodnji srednji vek vse do naselitve Slovanov v ta prostor.¹⁰

Za slovensko zgodovinsko in s tem tudi nacionalno identiteto in emancipacijo je bila zlasti pomembna njegova vključitev Karantanije v to zgodovino. Kneževina dela vzhodnoalpskih Slovanov, ki je bila razumljena kot prva država Slovencev, je dobila mesto najsvetlejših točk narodove zgodovine, v kateri so drugače prevladovali temni toni – tisočletno hlapčevstvo pod tujimi, nemškimi gospodarji. Z Linhartovim konceptom so Slovenci dobili svojo lastno zgodovino v času, ki so ga tudi drugi evropski narodi smatrali za svojo zibelko in s tem tudi enega najpomembnejših identitetnih sider. Da je šlo pri tem konceptu, ki je bil na prelomu 19.

⁷ Reisp, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*, str. 257 sl.; Coreth, *Österreichische Geschichtsschreibung*, str. 153 sl.

⁸ Štih, *O goriških grofih v Bavčarjevi Zgodovini*, str. 222; Štuhc, *Slava na polici, cesar na steni*, str. 61.

⁹ Po: Grafenauer, *Struktura in tehnika*, str. 220.

¹⁰ Za Linhartov pomen za slovensko zgodovinopisje gl. nazadnje: Štih, *Linhart kot zgodovinar*, str. 291 sl.

v 20. stoletje povzdignjen na piedestal edinega veljavnega koncepta zgodovine Slovencev, v bistvu za retrogradno nacionalizacijo zgodovine in za prenašanje modernih pojmov in predstav v daljno preteklost, tega se Linhart pa tudi zgodovinarji za njim seveda še niso zavedali.¹¹

Linhart, katerega delo, pa čeprav nedokončano (drugi zvezek se konča z dobo Karla Velikega), je bilo tako pomembno, da je bilo že večkrat označeno kot najpomembnejše idejno delo slovenskega "preporoda",¹² predstavlja prvi in dobro stoletje nepreseženi vrh slovenskega zgodovinopisja. Obdobje, ki je sledilo in ki ga je tudi v zgodovinopisju zaznamoval romantični pogled, je namreč pomenilo dobo velikega upada, da ne rečemo krize. Po eni strani je pri tem šlo za izrazito nekritično obravnavanje preteklosti, katerega nosilci so bili nešolani, ljubiteljski zgodovinarji, ki so velikokrat izhajali tudi iz duhovniških vrst in ki so zgodovino v glavnem razumeli kot sredstvo za krepitev nacionalne zavesti. Po drugi strani pa je šlo tudi za to, da se Linhartov koncept nacionalne zgodovine ves ta čas ni uspel uveljaviti na način, da bi postal vodilni, ampak je še vedno prevladovalo obravnavanje zgodovine po posameznih deželah.

Prav v teh deželnih okvirih je nekako od druge četrtine 19. stoletja tudi prišlo do institucionalizacije zgodovinopisja, kar se je kazalo v ustanavljanju deželnih muzejev (že 1811 Joanneum v Gradcu, 1826 kranjski deželni muzej v Ljubljani, 1843 Museo di storia e d'arte v Trstu, 1844 prve muzejske zbirke v Celovcu), v organizaciji Historičnega društva za Notranjo Avstrijo 1843, iz katerega so kmalu zatem izšla samostojna Historična društva za Štajersko, Kranjsko in Koroško, kot tudi v izhajanju prvih strokovnih časopisov, od katerih so bili najpomembnejši na Koroškem *Carinthia* in *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*, na Štajerskem *Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark*, na Kranjskem podobno *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain* in v Trstu *Archeografo Triestino*. Institucionalizacija zgodovinarskega dela, ki je pomenila tudi načrtno zbiranje arhivskega gradiva, in z njim zvezano širjenje prostora za objavljane rezultatov zgodovinskega dela, je seveda pomenila velik napredek zgodovinopisja, saj so bili s tem položeni organizacijski temelji stroke in to je bila nedvomno glavna pridobitev obdobja. Drugače pa je – vsaj kar se slovenskih avtorjev tiče – kot rečeno, prevladovala izrazita nekritičnost, tako da je bilo to obdobje poimenovano tudi kot obdobje diletantizma v slovenskem zgodovinopisju, ki ga je

bilo konec šele z na začetku apostrofirano skupino prvih na avstrijskih univerzah šolanih slovenskih zgodovinarjev.¹³

Ta "diletantizem" oziroma romantična nekritičnost se jasno kaže že v prvi, v slovenščini natisnjeni zgodovinski knjigi Antona Krempla *Dogodivšine štajerske zemlje: Z posebnim pogledom na Slovence*, ki je leta 1845 izšla v Gradcu. V njej je ta narodno-buditeljski župnik iz Slovenskih Goric s številnimi nemogočimi razlagami krajevnih in drugih imen utemeljeval slovanstvo Ilirov, Norikov in vseh vrst Venetov; vojaška zgodovina prostora mu je izraz slovenske bojevitosti in superiornosti nad sovražniki, njegovi posplošeni, nekritični in romantični opisi ljudskega načina življenja pa so v smislu Herderjevih idealiziranih predstav povzdigovali Slovence nad njihove sosede. Podobno romantično naravnana je bila tudi *Zgodovina slovenskega naroda* Janeza Trdine. Knjigo, ki je prvi poskus nacionalne zgodovine Slovencev v slovenščini, je Trdina napisal 1850 še kot dijak in pred svojim študijem zgodovine in geografije na Dunaju, pri Slovenski Matici v Ljubljani pa je izšla šele 1866. Čeprav se je avtor po opravljenem študiju zavedal njenih velikih strokovnih slabosti ("če jih ni v Valvazorju [podatkov, op. P. Š.], našel sem jih v kaki zgodovinski noveli"), so pri njeni objavi prevladali narodno-konstitutivni elementi, kajti po mnenju "očeta naroda", Janeza Bleiweisa, je "narod brez zgodovine popotnik brez potnega lista" in je "zgodovina, ki jo tujec piše kacemu narodu, kruh, ki ga reže mačeha neljubljenim otrokom".¹⁴

Še bolj pa je pomanjkanje vsake strokovne kritičnosti in utilitaristično razumevanje zgodovine prihajalo do izraza v delih, ki so v istem času s fantastičnim etimologiziranjem dokazovala ne le, da so Slovenci kot avtohtoni prebivalci že od nekdaj prebivali na svojih sedanjih tleh, ampak tudi, da so pripadala Slovanom najrazličnejša stara ljudstva na vseh treh celinah starega sveta.¹⁵ Eden najbolj radikalnih apostolov avtohtonističnih teorij je bil spodnještajerski župnik Davorin Trstenjak, ki je v slovenskih časopisih uspel uveljavljati svoje teze nasproti kritičnemu in veliko bolj treznemu kustosu Kranjskega deželnega muzeja Dragotinu (Karlu) Dežmanu. Ena od posledic takšne zatohle klime v slovenskem taboru, kjer je bila vsaka kritika nezaželena, saj da je pohvale vreden že trud sam ne glede na vrednost rezultata, je bila, da je Dežman, ki mu je kasneje uspelo za Kranjski deželni muzej zgraditi novo palačo (1888) in ki je v znanstvenem svetu

11 Več o problemu nacionaliziranega pogleda na zgodovino pri Slovencih gl.: Štih, *Poglavje iz nacionalizirane zgodovine*, str. 105 sl.

12 Koblar, *Linhart*, str. 668; Gspan, *Pisma A. T. Linharta*, str. 158; Moravec–Grafenauer–Schmidt, *Linhart*, str. 189.

13 Gl. Grafenauer, *Zgodovinopisje na Slovenskem*, str. 40 sl.; isti, *Ob stoletnici začetkov*, str. 16 sl.; Janša–Zorn, *Historično društvo za Kranjsko*, str. 7 sl.

14 Citirani Bleiweisovi stavki so objavljeni v pismu, ki je del predgovora k Trdinovi knjigi.

15 O avtohtonističnih teorijah pri Slovencih gl. Štih, *Ej ko goltnes do tu-le*, str. 66 sl.

postal znan z odkritjem kolišč na Ljubljanskem barju in je zato tudi organiziral prvi avstrijski antropološki in prazgodovinski kongres v Ljubljani (1879), prestopil na nemško stran in postal eden od voditeljev nemške stranke na Kranjskem.¹⁶

Mejo med nekritičnim in ljubiteljskim ukvarjanjem z zgodovino in znanostjo je slovensko zgodovinopisje prestopilo okrog leta 1880, v času, v katerem je uspel Fran Levstik v srditem kulturnem spopadu uveljaviti kritična načela in sploh svobodo kritike v literaturi in posledično tudi v znanosti. Prelom v zgodovinopisju je bil zvezan s skupino šestih zgodovinarjev, od katerih je štiri – poleg že omenjenega Franca Kosa, še Josipa Apiha, Simona Rutarja in Ivana Vrhovca – na svoji risbi upodobil tudi Hinko Smrekar, medtem ko je Frana Šukljeta in Antona Kaspretja spregledal. Za to skupino oziroma kar generacijo – vsi so bili namreč rojeni med letoma 1849 in 1853, vsi (razen Šukljeta) so študirali sredi sedemdesetih letih 19. stoletja ter okvirno okrog 1880 začeli s svojimi znanstvenimi objavami – je bilo značilno predvsem troje. Z zgodovinopisnega stališča najpomembnejša je bila njihova težnja preučevati slovensko preteklost na podlagi kritično pretresenih zgodovinskih virov, to je na podlagi načel historizma, ki je zaznamoval evropsko in še posebej nemško in avstrijsko zgodovinopisje druge polovice 19. stoletja. Druga težnja, ki je zaznamovala omenjeno skupino zgodovinarjev, ki pa hkrati vendarle ni bila samo ekskluzivno njihova, je bila težnja po uveljavljanju slovenščine v obravnavanju slovenske zgodovine. To je na eni strani pripeljalo do prvih slovenskih strokovnih zgodovinskih časopisov – v Ljubljani so to bila od leta 1891 *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, v Mariboru pa od leta 1904 *Casopis za zgodovino in narodopisje* – na drugi strani pa ni bilo nič manj pomembno, da se je tako izoblikovala slovenska strokovna zgodovinopisna terminologija. Tretja značilnost te pionirske generacije pa je bilo uveljavljanje v predhodnem obdobju precej zanemarjenega Linhartovega koncepta nacionalne zgodovine Slovencev, po katerem prostor zgodovinske obravnave ni bil zamejen s političnimi, to je deželnimi in državnimi mejami, ampak z jezikovnimi oziroma etničnimi.¹⁷

Ker na tem mestu ni mogoče obravnavati dela in pomena vsakega od šestih zgodovinarjev, s katerimi se je zgodil prelom v slovenskem zgodovinopisju, naj kot neke vrste *pars pro toto* izpostavim samo najpomembnejšega med njimi – Franca Kosa.¹⁸ Kos je bil tisti, ki je najbolj konsekventno uveljavljal vse

tri postulate, ki si jih je zadala njegova generacija. Med vsemi je bil edini, ki je dosledno objavljajl samo v slovenščini (izjema sta dve razpravi, ki so mu jih že po propadu Avstro-ogrske monarhije in vzpostavitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev malo pred smrtjo tiskali v Beogradu), čeprav bi mu uporaba nemščine, ki jo je seveda tako kot ostali popolnoma obvladal, prinesla mnogo večjo odmevnost svojega dela in s tem tudi strokovni ugled med kolegi v monarhiji. Med vsemi je najbolj odločno napel svoje sile v smeri napisati obsežno sintezo zgodovine Slovencev v srednjem veku in tako na nek način dokončati delo, ki ga je zastavil že Linhart, a je pri tem prišel le do karolinške dobe. V ta namen je napisal celo vrsto razprav in predložil tudi koncept, vendar se Slovenska Matica, ki naj bi delo založila, projekta ni lotila dovolj resno in premišljeno in možnost, da bi že prva generacija znanstvenega zgodovinopisja okronala svoje delo z obsežno znanstveno sintezo slovenske zgodovine, je bila zapravljen. Vsekakor Kosov najpomembnejši dosežek pa so njegove objave virov. Njegovo *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, kjer je v petih knjigah kritično pretresel in objavil vse poznane vire za zgodovino slovenskega prostora za obdobje med 500 in 1246,¹⁹ je pri Slovencih imelo vlogo, ki je bila pri Nemcih namenjena *Monumenti Germaniae Historica* in katere še vedno obstoječe, a že zdavnaj preseženo geslo *Sanctus amor patriae dat animum*, odkriva patriotske nagibe, iz katerih je zrasla, in poslanstvo, ki ga je sprva nosila. Kosovo *Gradivo* je odgovarjajoče duhu historizma zadovoljilo težnji po znanstvenosti, ki je v predhodni dobi manjkala; se pravi težnji, da se podoba slovenske zgodovine, kot jo je zastavil Linhart, opre na kritično pretresene vire in s tem na zanesljiva dejstva, s čimer je bila ta podoba tudi dokončno legitimirana. V oblikovanju nacionalne zgodovinske slike Slovencev gre zato Francu Kosu poleg Linharta najvišje mesto in njegov tozadevni pomen je nemara najbolj točno opredelil Ljudmil Hauptmann, vodilni slovenski zgodovinar med obema vojnoma, ko je že leta 1935 zapisal: "Kdor se je hotel še pred tridesetimi leti [t.j. na začetku 20. stol., op. P. Š.] seznaniti s slovenskim srednjim vekom, je bil v največji stiski. Imel je sicer na razpolago nekaj sličic o selitvi Slovencev, o njihovi osvoboditvi za Sama, o pokristjanjenju v osmem stoletju, pripovedovalo se mu je tudi o bavarsko-frankovskem gospostvu, o Metodu in Koclju, o kmečkih uporih in turških bojih, toda po pravici se je moglo dvomiti, ali se da iz tega sestaviti zgodovina in posebej slovenska zgodovina. /.../ Ostala bo torej trajna, velika zasluga /.../ Franca Kosa, da je končno pretresel sredi te revščine vest slovenskih zgodovinarjev, ko je izdal 1902 prvo knjigo svojega Gradiva za zgodovino Slovencev v

¹⁶ Kako nepomirljivo so Dežmanovo "odpadništvo" dojemali Slovenci, zelo nazorno pričajo karikature tistega časa. Gl. Globočnik, *12 jeznih mož, 12 zgodb o slovenski karikataturi*, str. 33 sl.

¹⁷ Gl. Grafenauer, *Ob stoletnici začetkov*, str. 18 sl.; isti, *Pomen dela Franca Kosa*, str. 344 sl.

¹⁸ Gl. Grafenauer, *Pomen dela Franca Kosa*, str. 337 sl.

¹⁹ Kos, *Gradivo* 1–5.

srednjem veku, kjer je zbral kot skromen srednješolski profesor z naravnost ganljivo ljubeznijo in požrtvovalnostjo vse, kar se je dalo najti o prvi dobi slovenske zgodovine. S presenečenjem se je videlo, da obstoji za njo še kako dragoceno gradivo, ki ga je treba samo enkrat pogledati s slovenskimi namesto z nemškimi očmi, da se spozna, da samo zato tako dolgo nismo dobili o svoji zgodovini slovenskega odgovora, ker smo vedno vpraševali nemško.²⁰

Prelom v slovenskem zgodovinopisju je bil najtesneje povezan z dejstvom – in tu smo končno prišli do teme, napovedane v naslovu tega prispevka – da ga je opravila generacija, ki si je svojo strokovno izobrazbo pridobila na avstrijskih univerzah. Od šestih imenovanih zgodovinarjev so štirje (Šuklje, Apih, Vrhovec, Kos) študirali zgodovino na Dunaju, dva (Kaspret, Rutar) pa v Gradcu. Bili so med prvimi slovenski zgodovinarji, ki so se svojega poklica naučili v okviru reformiranega študija zgodovine, ki je bil sestavni del reforme avstrijskega srednjega in visokega šolstva, izpeljane pod vodstvom grofa Lea Thun-Hohensteina od 1848 naprej. Podaljšanje gimnazije na osem let, uvedba predmetnega pouka in povečanje števila ur za zgodovino in z njo povezano geografijo, je postavilo zahtevo po večjem številu gimnazijskih profesorjev zgodovine, ki so morali hkrati dobiti tudi boljšo strokovno izobrazbo. To je zahtevalo tudi reformo visokošolskega študija, kjer je bil Thun odločen v avstrijski okvir presaditi nemški učni sistem. Tako so nastale filozofske fakultete, kot jih v bistvu poznamo še danes, z organiziranim študijem posameznih predmetnih skupin za poklic gimnazijskih profesorjev. V tem okviru se je študij zgodovine običajno povezoval z geografijo, študentje pa so morali poslušati še nemščino kot srednješolski učni jezik ter grščino in latinščino kot jezika virov. Ko so bili vpeljeni še zgodovinski seminarji – na Dunaju že od 1849 (poleg tega je pri tamkajšnji univerzi od 1854 deloval še *Institut für österreichische Geschichtsforschung*, specializiran za raziskovanje in poučevanje na področju pomožnih zgodovinskih ved), v Gradcu od 1866 in v Innsbrucku od 1871 – kjer so študentje ob lastnem delu na virih pridobivali metodična in obrtna znanja, je študij zgodovine dobil moderno obliko in je študente poleg učiteljskega poklica usposabljal tudi za raziskovalno delo.²¹

Od profesorjev, ki jih je pri svojem študiju poslušala generacija zgodovinarjev, s katero je zvezan začetek slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, so na podlagi dostopne dokumentacije podrobni podatki znani le za študij Franca Kosa, ki pa so lahko precej reprezentativni tudi za ostale tri na Dunaju študirajoče zgodovinarje, saj so univerzo obiskovali v istem ali približno enakem času, med-

tem ko je za profesorje, ki sta jih na univerzi v Gradcu poslušala preostala dva zgodovinarja iz te generacije, nekaj podatkov znanih le za Simona Rutarja. Franc Kos, ki je bil kmečki sin iz okolice Škofje Loke, je zgodovino na Dunaju študiral v letih 1874–1878 oz. 1881 in je pri takratnih profesorjih dobil odlično historično in filološko izobrazbo. Pomožne zgodovinske vede je tako poslušal pri Theodorju Sicklu, enemu od patriarhov moderne diplomatike in dejanskemu utemeljitelju Instituta za avstrijske zgodovinske raziskave (*Institut für österreichische Geschichtsforschung*). Avstrijsko zgodovino je poslušal pri odličnemu poznavalcu srednjeveških virov Ottokarju Lorenzu, staroveško zgodovino je predaval Max Büdinger, medtem ko je predavanja iz obče srednjeveške in novoveške zgodovine obiskoval pri Heinrichu Zeißbergu ter ob koncu študija tudi pri Augustu Fournierju. Poleg zgodovine je Kos poslušal tudi predavanja iz geografije pri Friedrichu Simonyju in slavistiko pri svojem rojaku Franu Miklošiču, ki je v svoji stroki užival nič manjši ugled kot Sickel med zgodovinarji. Študij je zaključil z opravljeno domačo nalogo (*Hausarbeit*), ki je bila najvišje ocenjena, in s profesorskimi izpiti iz zgodovine in geografije kot glavnima predmetoma in slavistike kot stranskim, ter s preizkusi znanja iz latinščine, grščine in nemščine. S tem je bil usposobljen za pouk s slovenskim in nemškim učnim jezikom. Naslednje leto (1881) je z disertacijo *Griechisch-makedonische Angelegenheiten während des zweiten makedonischen Krieges* dosegel še doktorski naslov.²²

V Gradcu profesorska imena niso bila tako zveneča kot na Dunaju, vendar so študentje tudi tam dobili več kot solidno zgodovinsko izobrazbo. Kosov vrstnik Simon Rutar, ki je prav tako kot Kos in tudi kot številni drugi slovenski intelektualci tistega in poznejšega časa v socialnem oziru izhajal iz kmečkih vrst, je v Gradcu študiral med letoma 1873 in 1877. Tudi njegova glavna predmeta sta bila zgodovina in geografija, stranski pa nemščina, poslušal pa je tudi predavanja iz slavistike. Med njegovimi profesorji zgodovine sta bila Johann Weiss za občo zgodovino in Franz Krones za avstrijsko zgodovino, ki se je v svojih raziskavah ukvarjal tudi z zgodovino slovenskega dela Štajerske, med drugim s celjskimi grofi. Slavistiko je poslušal pri Slovencu Gregorju Kreku, ki je bil prvi profesor slavistike na tamkajšnji univerzi, geografijo pa pri Adamu Wolfu.²³

Pomen avstrijskih univerz na Dunaju in v Gradcu za začetek slovenskega znanstvenega zgodovinopisja je evidenten. Prva skupina slovenskih zgodovinarjev, ki je pri svojem zgodovinarskem delu dosledno izhajala iz virov in njihove kritike, ki je

20 Hauptmann, (ocena knjige:) *Milko Kos*, str. 506.

21 Gl. Lhotsky, *Österreichische Historiographie*, str. 157 sl.

22 Grafenauer, *Pomen dela Franca Kosa*, str. 346 sl.

23 Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 12.

začela uporabljati moderne tehnike in metode, s katerimi še danes legitimiramo znanstvenost naših zgodovinskih raziskav, svojih dosežkov ne bi mogla doseči brez vsebinskega in obrtnega znanja, ki ga je pridobila na omenjenih dveh univerzah. Dunajska in graška univerza sta bili tudi v naslednjem času vse do propada monarhije mesti, kjer so se izšolali vodilni slovenski zgodovinarji, ki so nato – podobno kot številni drugi znanstveniki – postali profesorji na leta 1919 ustanovljeni prvi slovenski univerzi v Ljubljani in so v slovenskem zgodovinopisju delovali še po drugi svetovni vojni. Med temi zgodovinarji je za izpostavitve predvsem Ljudmila Hauptmanna, ki je zgodovino študiral v Gradcu in tam leta 1907 tudi doktoriral in ki je dal s svojimi problemskimi študijami s področja upravno-ustavne in socialne zgodovine slovenskemu srednjemu veku v marsikaterem oziru novo podobo.²⁴ Nadalje je potrebno omeniti Milka Kosa, sina Franca Kosa, ki je pred in med prvo svetovno vojno študiral zgodovino na dunajski univerzi in je postal za Vladimirjem Levcem kot drugi Slovenec član Inštituta za avstrijske zgodovinske raziskave. Kos si je znanstveni ugled ustvaril zlasti z izdajami virov, s proučevanjem agrarne in kolonizacijske zgodovine in z obsežno sintezo slovenske srednjeveške zgodovine.²⁵ Spomniti pa se velja tudi Josipa Žontarja, ki je svoj študij zgodovine na Dunaju zaključil leta 1919 z doktoratom, dosegel nato na ljubljanski univerzi še doktorski naslov iz prava in se uveljavil kot pravni in gospodarski zgodovinar.²⁶

Za konec naj samo še opozorim, da so avstrijske univerze – se pravi v prvi vrsti Dunaj in Gradec, ki sta bili tradicionalni študijski središči Slovencev v času obstoja monarhije, ob katerima se je iz nacionalno-političnih vzrokov od konca 19. stoletja kot tretji center uveljavila še Praga – na splošno in ne samo na področju zgodovinopisja imele pomembno vlogo pri oblikovanju slovenskih znanstvenih disciplin in pri oblikovanju slovenskega izobraženstva. Po podatkih c. kr. Statistične centralne komisije je bilo v času, ko je na Dunaju in v Gradcu sredi sedemdesetih let 19. stoletja študirala prva generacija univerzitetno šolanih zgodovinarjev, na avstrijskih univerzah in drugih visokih šolah nekaj manj kot 400 slovenskih študentov na leto. Leta 1900 jih je bilo že čez 650 in leto pred začetkom prve svetovne vojne že 926. Po študijski usmeritvi so sprva prevladovali teologi (največ 272 leta 1891), nato pa juristi (največ 388 leta 1910). Število slovenskih študentov medicinskih in filozofskih fakultet ter tehniških visokih šol je precej nihalo, v najboljših primerih pa je medicino študiralo 90 (leta 1913), filozofske študije 221 (1905), tehniko 120

(1913), montanistiko 10 (1911 oz. 1912) in veterino 43 (1913) Slovencev.²⁷

Slovenski študentje so v glavnem izhajali iz kmečkih vrst, vendar so se s svojo izobrazbo, ki jim je omogočala dobre in vplivne službe, socialno dvignili in izoblikovali v sloj t. i. izobraženega meščanstva (*Bildungsbürgerthum*). Del meščanske in s tem narodne elite, ki je bila v drugi polovici 19. stoletja nosilec slovenskega narodnega gibanja in politike, so torej postali s pomočjo šole.²⁸ Avstrijske univerze, na katerih se je valila slovenska intelektualna elita, so v celoti gledano torej imele nespregljivo vlogo pri nacionalnem oblikovanju Slovencev. Tudi s tega vidika je v širši slovenski javnosti še vedno prisotno razumevanje Habsburške monarhije kot ječe narodov več kot vprašljivo.²⁹

LITERATURA

- Coreth, Anna: Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit (1620–1740). *Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs*, 37, Wien 1950.
- Dobida, Karel: *Hinko Smrekar*. Ljubljana 1957.
- Globočnik, Damir: *12 jeznih mož, 12 zgodb o slovenski karikaturni*. Radovljica 1997.
- Grafenauer, Bogo: Hinko Smrekar, "Slovenski zgodovinarji". *Kronika* 28, 1980, str. 10–13.
- Grafenauer, Bogo: Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19.
- Grafenauer, Bogo: Ob stoletnici začetkov slovenskega znanstvenega zgodovinopisja. *Zgodovinski časopis* 35, 1981, str. 15–27.
- Grafenauer, Bogo: Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinopisja. *Franco Kos, Izbrano delo*. Ljubljana 1982, str. 335–359.
- Grafenauer, Bogo: *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960.
- Grafenauer, Bogo: Zgodovinopisje na Slovenskem v dobi romantike in njegova dediščina. *Glasnik Slovenske matice* 3, št. 2, 1979, str. 40–45.
- Grafenauer, Bogo: Življenje in delo Milka Kosa. *Milko Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev: Izbrane razprave*, Ljubljana 1985, str. 353–370.
- Grossmann, Karl: Megiser, Christalnich und die Annales Carinthiae. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 57, 1949, str. 359–372.
- Gspan, Alfonz: Pisma A. T. Linhartarja gornjeluzišskemu preporoditelju dr. Karlu Gottlobu Antonu. *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja* 8–9, 1966, str. 133–166.

²⁴ Štih, *Ljudmil Hauptmann in raziskovanje*, str. 151 sl.

²⁵ Grafenauer, *Življenje in delo Milka Kosa*, str. 353 sl.

²⁶ Žontar, *Življenje in delo Josipa Žontarja*.

²⁷ Gl. Melik–Vodopivec, *Slovenski izobraženci*, str. 272 sl.

²⁸ Vodopivec, *Vloga slovenskih intelektualcev*, str. 125 sl.

²⁹ Vodopivec, *Slovenci in Habsburška monarhija*, str. 33, 47.

- Hauptmann, Ljudmil: (ocena knjige:) Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije* (Ljubljana 1933). *Jugoslovenski istoriski časopis* 1, 1935, str. 506–509.
- Janša-Zorn, Olga: *Historično društvo za Kranjsko*. Ljubljana 1996.
- Koblar, France: Linhart Anton Tomaž. *Slovenski biografski leksikon 1*, Ljubljana 1925–1932, str. 668–670.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev 1–5*. Ljubljana 1902–1928 (peto knjigo je za objavo pripravil Milko Kos).
- Lhotsky, Alphons: *Österreichische Historiographie*. Wien 1962.
- Lhotsky, Alphons: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte, Ergänzungsband 19, Graz–Köln 1963.
- Melik, Vasilij – Vodopivec, Peter: Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848–1918. *Zgodovinski časopis* 40, 1986, str. 269–282.
- Moder, Janko: *Mohorska bibliografija*. Celje 1957.
- Moravec, Dušan – Grafenauer, Bogo – Schmidt, Vlado: Linhart Anton Tomaž. *Enciklopedija Slovenija* 6, Ljubljana 1992, str. 188–191.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvazor*, Ljubljana 1983.
- Štih, Peter: Ej ko goltnes do tu-le, udari po konjih : O avtohtonističnih in podobnih teorijah pri Slovencih in na Slovenskem. *Zgodovina za vse* 3, št. 2, 1996, str. 66–80.
- Štih, Peter: Linhart kot zgodovinar. *Anton Tomaž Linhart : Jubilejna monografija ob 150 letnici rojstva*, Ljubljana 2005, str. 291–310.
- Štih, Peter: Ljudmil Hauptmann in raziskovanje slovenskega srednjega veka. *Ljudmil Hauptmann, Nastanek in razvoj Kranjske*, Ljubljana 1999, str. 151–161.
- Štih, Peter: O goriških grofih v Bavčarjevi Zgodovini Norika in Furlanije ter o konceptu in predlogah tega dela. *Goriški letnik* 25–26, 1998–1999, str. 221–234.
- Štih, Peter: Poglavlje iz nacionalizirane zgodovine ali o zgodnjerednjeveških začetkih zgodovine Slovencev. *Studia Historica Slovenica* 5 (Mlinaričev zbornik 1), 2005, str. 105–132.
- Štuhec, Marko: Slava na polici, cesar na steni in podgane v damastnih prti : Zapuščinski inventar kot vir za plemiški vsakdanjik v 17. stoletju. *Zbornik 27. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, Ljubljana 1994, str. 59–66.
- Vodopivec, Peter: Slovenci in Habsburška monarhija/Die Slowenen und die Habsburgermonarchie. *Slovensko-avstrijski odnosi v 20 stoletju/Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (ur. Dušan Nečak – Boris Jesih – Božo Repe – Ksenija Škrilec – Peter Vodopivec), *Historia* 8, Ljubljana 2004, str. 33–45.
- Vodopivec, Peter: Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev. *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda – Barbara Šatej), Ljubljana 1998, str. 124–136.
- Žontar, Jože (ur.): *Življenje in delo Josipa Žontarja : Ob stoletnici rojstva*, Kranj 1996.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Rolle der österreichischen Universitäten bei den Anfängen der slowenischen wissenschaftlichen Geschichtsschreibung

Die Anfänge der slowenischen wissenschaftlichen Geschichtsschreibung im heutigen Sinne des Wortes reichen in die achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts zurück. Damals begann die erste Generation slowenischer Historiker mit ihrer Arbeit (Fran Šuklje, Josip Apih, Ivan Vrhovec, Franc Kos, Anton Kaspert, Simon Rutar). Ihr Studium schlossen sie an den Universitäten Wien und Graz ab. Dort hörten sie die Vorlesungen hervorragender Professoren wie etwa Theodor Sickel, Ottokar Lorenz oder Franz Krones und erwarben sich das Wissen, mit dem sie die slowenische Geschichtsschreibung auf europäisches Niveau hoben. An den beiden genannten Universitäten studierten vor dem Untergang der Monarchie auch die Historiker (Ljudmil Hauptmann, Milko Kos), die später als Lehrstuhlinhaber der ersten slowenischen Universität in Ljubljana berufen wurden.

Der Beitrag unter dem Titel *Die Rolle der österreichischen Universitäten für die Anfänge der slowenischen wissenschaftlichen Geschichtsschreibung* wurde in seiner Gesamtheit in deutscher Sprache in *Danubiana Carpathica* 1 (48) 2007, S. 143–161 veröffentlicht.